

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.1/8

В. Ржевська, канд. юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ДОГОВІРНО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕДВАРДА III, КОРОЛЯ АНГЛІЇ, В ХОДІ ПЕРШОГО ЕТАПУ "СТОЛІТНЬОЇ ВІЙНИ" (1337 – 1360 РР.)

Розглянуто основні зобов'язання сторін відповідно до угоди про союз Едварда III з містами Фландрії, декількох угод про перемир'я та низки варіантів договору про мир між Англією і Францією, пропонованих у 1354–1360 рр. Прیدілено увагу положенням так званого Другого Лондонського мирного договору 1359 р. та миру в Бретіньї / Кале 1360 р. Зроблено висновок про те, що дана договірно-правова практика загалом виявляє значення і різні аспекти використання васального зв'язку як у внутрішньодержавних, так і в міждержавних відносинах того часу. Як приклад може бути названа важливість для англійського короля при спробах мирного врегулювання скасувати васальну залежність королів Англії від королів Франції, але за можливості заміни васальної залежності рівноправним союзом як засобом забезпечення пропонованих мирних договорів. Також розглянута договірно-правова практика є свідченням обмеженої ефективності правового регулювання, але водночас вона має на увазі створити засади відносин між сторонами, які не були реалізовані на практиці, і відображає пропоновані умови миру, на яких він виявляється нездійсненним.

Ключові слова: Середні віки, Столітня війна, мир у Бретіньї, міжнародний договір, воєнний союз, історія міжнародного права, юридичні зобов'язання.

Король Англії Едвард III Плантагенет (1312–1377, формально при владі з 1327 р.) – один з видатних державних діячів європейського Середньовіччя, найбільш відомий тим, що розпочав так звану "Столітню війну" з Францією у 1337 р., претендуючи на трон Франції, але по суті – через питання контролю над французькими територіями, колись належними англійській королівській династії Плантагенетів, насамперед – над герцогством Аквітанія, володіння яким робило англійських королів васалами французьких. Складовими конфлікту стали також втручання сторін у внутрішні події інших країн – Шотландії, Фландрії, Бретані або Кастилії. Історичні оцінки Едварда III варіюються від мудрого і наполегливого до цілеспрямованого, але легковажного. Можна стверджувати, що це трагічний персонаж: він розпочав одну з величезних історичних трагедій, хоча і підготовлену попередніми обставинами відносин обох країн, і, маючи здобутки, які зробили його популярним в англійській історичній традиції, пережив ці здобутки.

Під час довгого правління Едварда III його супротивниками з боку Франції були королі з династії Валуа Філіп VI на прізвисько Щасливчик (роки правління 1328 – 1350), Іоанн II на прізвисько Добрий (роки правління 1350 – 1364) і Карл V на прізвисько Мудрий (роки правління 1364 – 1380). Принесення Едвардом III васальної присяги за Аквітанію Філіпу VI могло тлумачитись як визнання ним прав Філіпа на французький престол, однак конфіскація Філіпом Аквітанії у 1337 р. внаслідок декількох конфліктів між державцями змінила становище і спонукала Едварда розв'язати війну. Породжена війною значна договірно-правова практика відобразила як її перебіг, так і історичні особливості правового регулювання і правової свідомості.

Мета статті – узагальнити основні договірні зобов'язання Едварда III та інших сторін угод за його участю у 1337 – 1360 рр., тобто на так званому першому етапі "Столітньої війни", з погляду характерних для епохи особливостей правового регулювання і правової свідомості.

Тема політики в ході розпочатої війни з Францією і договорів Едварда III знайшла відображення, зокрема, в роботах Н. Басовської [6], А. Берна [7], Д. Джонса [12], В. Ормрода [14], Е. Перруа [8], Дж. Сампшена [18], Ж. Фав'є [9] та інших авторів [10, 11, 13, 15 – 17, 19, 20]; звичайно зміст договорів аналізується з погляду досягнення політичних цілей сторін у конфлікті. Дане дослідження спрямоване саме на те, щоб виявити, у який спосіб ці договори відображають характерну для епохи правову свідомість.

У договірно-правовій діяльності Едварда III, безпосередньо пов'язаній із веденням ним війни проти Франції, можна виділити два основні напрямки: пошук союзників та погодження умов перемир'я або миру.

Інтенсивним пошуком союзників характеризувався найперший період війни (1337–1340); шукав їх англійський король серед князів Священної Римської імперії та у Фландрії. У 1338 р. імператор Людвіг IV призначив Едварда імперським вікарієм (намісником імперії), що надало йому можливість здійснювати імперську владу у північно-західних землях імперії і закликати всіх підвладних через цю посаду васалів принести клятву на вірність його справі [19, с.12–13]. Однак вирішальним мотивом для союзників були гроші, тому користь від союзників виявилася малою, а сама коаліція – очевидно збитковою для англійського короля.

Найбільше значення мала угода, досягнута наприкінці 1339 р. із міськими громадами Фландрії, де у той час змінилася влада. Формально Фландрія перебувала у васальній залежності від короля Франції, але, оскільки в її економіці вирішальну роль відігравало виробництво сукна, перебувала доступу до англійської вовни. Едвард III припинив експорт англійської вовни до Фландрії, не дозволяючи їй зберегти нейтралітет у англо-французькому конфлікті і створюючи сприятливі умови для зміни влади у Фландрії: владу там захопив рух на чолі з Яковом ван Артевельде, що на початку 1339 р. усунув від влади графа фландрського. Зобов'язання англійського короля за угодою включали, серед іншого: принести склад та ринки англійської вовни до Фландрії, а саме до Брюгге, повернути Фландрії деякі землі, раніше відняті королями Франції, виплатити Фландрії суму 140 тис. фунтів стерлінгів і надавати за свій кошт воєнну допомогу на морі і на суходолі у випадку нападу на неї з боку Франції, який міг бути викликаний вороженчею між Едвардом III та королем Франції Філіпом VI або цією угодою між Едвардом III та Фландрією. За це фламандська сторона обіцяла допомогу військом у воєнних діях Едварда проти Франції і визнавала його законним французьким королем [19, с.8–9].

На церемонії у фламандському місті Гент 6 лютого 1340 р. Едвард III формально оголосив себе королем Франції і Англії. Йому було потрібне підтвердження своїх претензій на корону Франції перед фламандськими союзниками, тому що низку їх вимог – зокрема, щодо територіальних повернень – він міг виконати тільки як король Франції. До того Едвард III використовував цей титул у листуванні. Офіційне проголошення ним претензій на

корону Франції мало декілька політичних наслідків. Змінювався характер спору з Філіпом VI, який зі спору між сеньйором та васалом ставав спором між рівними; крім того, васали Філіпа, які ставали союзниками Едварда, не мали тепер вважатися зрадниками. У березні 1340 р. Едвард III також оголосив, що англійське королівство і його мешканці, незалежно від положення і звання, не будуть зобов'язані підкорятись йому або його наступникам і спадкоємцям як королям Франції, але навпаки, будуть назавжди вільні від всіх видів такої покірності [1].

Серед привілеїв, наданих або обіцяних англійським королем фламандським містам, також були: вільний експорт фламандських тканин до Англії; збереження сталої суми мита на товари, куповані жителями Фландрії в Англії; у випадку купівлі підданими англійського короля, що живуть за межами Фландрії і Брабанта, товарів у межах цих земель у борг – обов'язкове примушення позичальника або його правонаступників до виплати боргу судом за місцем їх проживання (що мало бути поширене також на Францію і залежні від неї землі); збереження в непорушності всіх привілеїв, колишніх наданих фламандцям попередніми королями Англії; неможливість укладення без відома і згоди мешканців Фландрії миру, перемир'я або будь-якої іншої угоди між Едвардом III та його союзниками з одного боку і Філіпом VI та його союзниками з іншого боку; встановлення покровительства англійського короля в межах англійського королівства і його залежних земель, на суходолі і на воді над всіма мешканцями Брабанта і Фландрії та купцями, які приїждять туди, за винятком лише тих, які є ворогами короля Англії; організація за рахунок англійського короля морського конвоювання для захисту фламандських купців на морі; оголошення недійсними всіх обмежень, колишніх накладених на Фландрію папською владою або будь-яких інших обмежень прав, навіть якщо вони були прийняті при укладенні угод із королями Франції, і збереження всіх, колишніх наданих Фландрії, прав, привілеїв і свобод; запровадження спільної монети для Франції і Фландрії, яка б вільно ходила також в Англії і інших володіннях її короля; виключення притягнення окремих фламандців до відповідальності за якісь спільні провини або борги міст і каштелянств Фландрії або якогось із них. Передбачалось також, що, якщо війна не завершиться за життя Едварда, його старший спадкоємець або той, хто матиме право спадкувати англійське королівство, висадиться у Фландрії і поновить війну разом із підданими і союзниками, буде вести її наполегливо і з допомогою Бога, а також своїх підданих, союзників, прибічників і друзів доведе її до перемоги.

Запорукою забезпечення договору Едвард III призначав себе, своїх спадкоємців і наступників, королів Англії, своє і їх майно, а також всіх своїх підданих і підвладних, їх наступників і кожного з них, їх майно і майно кожного з них [2]. (Дійсно, після урочистого проголошення себе в Генті королем Франції і Англії, Едвард був змушений повернутися до Англії, щоб добитися в парламенту нового оподаткування для покриття витрат, а його дружина і діти залишалися в Генті як заручники).

Однак і цей союз у подальшому виявився неефективним для цілей Едварда III, але фламандський режим потребував його підтримки, щоб втриматись при владі. Я. ван Артверльде був вбитий у 1345 р.; Фландрія формально залишалася союзницею Едварда III, доки син скинутого графа не прийшов там до влади за підтримки Франції у 1349 р.

З угод про перемир'я цього періоду війни першим стало Есплешенське перемир'я (Truce of Esplechin) 25 вересня 1340 р. Воно завершило цілком несприятливий для Едварда III період війни: хоча і відзначений

перемогою у морській битві при Слейсі (24 червня 1340 р.), він засвідчив, що англійському королю не вистачає коштів, і що його союз із Фландрією не надає йому швидкої перемоги [19, с.122]. Едвард III, однак, не розумів цього і вжив вдома енергійних заходів для подолання проблеми адміністративними методами. У змісті перемир'я можна виділити матеріальні умови стосовно статусу відносин сторін у час його дії і процесуальні умови стосовно порядку його проголошення. Серед матеріальних умов: непред'явлення під час перемир'я жодною зі сторін претензій до іншої; збереження обома королями і їх прибічниками тих володінь, які вони мали на час перемир'я незалежно від того, чи мали вони їх раніше чи здобули у будь-який інший спосіб; вільний проїзд обох королів, їх прибічників та інших осіб, зокрема купців, з одного королівства до іншого суходолом, морем та ріками, за винятком вигнанців, вигнання яких не було пов'язане з причиною цієї війни, але включаючи всіх баронів Гасконі і Гієні; відмова обох королів домагатися церковних санкцій проти їх земель і підданих або їх союзників і навіть обов'язок спільно протидіяти таким санкціям, якщо їх вживатиме церква; неможливість для біженців або вигнанців з Фландрії повернутися туди під час дії цього перемир'я і їх покарання у формі позбавлення захисту законом і конфіскації їх майна у Фландрії за порушення умов перемир'я (що було вигідно для фламандського режиму Я. ван Артевелде поступкою з боку Філіпа VI); відпущення задарма всіх полонених, якщо тільки вони ще не внесли за себе викуп, але за умови клятви, що вони по завершенні перемир'я повернуться у полон; нестягнення протягом перемир'я боргів, належних з міст Франції, і невідшкодування протягом перемир'я зроблених реквізицій церковного або світського майна. Серед процесуальних умов передбачались також негайне оголошення перемир'я в обох таборах, оголошення його кожним з королів протягом 20 днів у Гасконі та Акітанії і протягом 25 днів в Англії та Франції, а також зняття всіх облог при одержанні повідомлення про перемир'я. Угода включала також оголошення перемир'я між англійцями і шотландцями та між їх прибічниками та союзниками. Есплешенське перемир'я мало тривати до сходу сонця дня, наступного після майбутнього дня Різдва Святого Іоанна Хрестителя, тобто до ранку 25 червня 1341 р. (відповідно англо-шотландське перемир'я мало тривати до 24 червня 1341 р.) [3]. Перемир'я було продовжене до 29 серпня 1341 р. і згодом до 24 червня 1342 р., але фактично припинилося із втручанням обох королів у війну за спадкування у васальному щодо Франції герцогстві Бретонському.

Тривале перемир'я Малеструа (The Truce of Malestroit) (19 січня 1343 – червень 1345 р., формально заплановане до 29 вересня 1346 р.) стало по суті результатом виснаженості обох сторін, кожна з яких використала його для власного зміцнення. За формою це була спроба Папи Климента VI організувати мирне вирішення конфлікту. За умовами перемир'я кожна сторона зберігала свої володіння на той час; в 1344 р. в Авіньйоні відкрилися мирні переговори за посередництва Папи, однак жодна зі сторін не була налаштована на мир і перемир'я порушувалось. Переговори завершилися невдачею на початку 1345 р., і Едвард III відмовився від угоди про перемир'я раніше, ніж за рік до її запланованого припинення [19, с. 207–208].

Перемир'я Кале (Truce of Calais), укладене 28 вересня 1347 р., завершувало більш сприятливий для Едварда III період війни, позначений перемогою в битві при Кресі (26 серпня 1346 р.) та захопленням Кале після облоги. Перемир'я Кале стало ще однією спробою посередництва Папи; за умовами угоди кожна сторона

зберігала свої володіння на час укладення, кожний з королів також не міг під час дії перемир'я загрозувати союзникам іншого або інтригувати з ними, що забезпечувалося присягою. Такі умови більше відповідали інтересам короля Англії, що здобув декілька перемог, ніж короля Франції. Спочатку укладене до 8 липня 1348 р., перемир'я Кале відкидалося і поновлювалось декілька разів, а під час поновлення неодноразово порушувалося. Врешті воно тривало до весни 1355 р. Головною причиною багаторазового відновлення перемир'я стала епідемія чуми – "чорної смерті", яка вразила Європу і обидві ворожі сторони; мала значення також їх фінансова і загальна виснаженість [19, с.74–75].

Під час перемир'я у 1350 р. відбулася зміна короля Франції: помер Філіп VI і на престол зійшов його син Іоанн II. Спочатку король Іоанн поновив воєнні дії, але згодом була зроблена спроба мирного врегулювання – так званий Гінський договір (*le Traité de Guînes, the Treaty of Guînes*) 6 квітня 1354 р. на очевидно неприйнятних для Франції умовах: за встановлення миру і відмову від претензій на корону Франції Едвард III одержував майже всю її західну частину у повну владу (він мав одержати герцогство Аквітанію, а також землі Пуату, Мен, Анжу, Турень і Лімузен, і крім цього Кале з прилеглою територією). Також передбачалося чергове продовження перемир'я. Умови договору мали зберігатись у таємниці до того часу, поки їх не оголосить папа в Авіньйоні 1 жовтня 1354 р.; тоді обидві сторони мали публічно зректись визначених територій та прав. (Провина за такі умови миру покладається на прибічників короля Наварри Карла II Злого, зятя і ще одного політичного супротивника Іоанна II, які були тоді в оточенні французького короля) [19, с.143]. Очевидно, що такі умови миру були для Франції неприйнятні, тому договір був нею без затвердження відкинтий.

Із полоном короля Іоанна II в битві при Пуатьє (19 вересня 1356 р.) з'явилась наступна можливість мирного врегулювання, але також на англійських умовах. Нове перемир'я було укладене в Бордо 23 березня 1357 р. терміном на 2 роки – до Великодня 1359 р. Перемир'я передбачало, що ніхто зі сторін не буде вважатись його порушником, якщо воєнні дії будуть продовжуватись їх прибічниками, але без їх підтримки [19, с.56–57]. Проте, доставлене до Парижу, перемир'я викликало обурення і здебільшого не додержувалося.

Між Едвардом III та полоненим королем Іоанном II був погоджений так званий Перший Лондонський, або Віндзорський, договір, укладений 8 травня 1358 р. За ним сума викупу за короля Іоанна встановлювалась у 4 млн еку або 667 тис. фунтів стерлінгів, з яких 600 тис. еку або 100 тис. фунтів стерлінгів мали бути сплачені до 1 листопада 1358 р., а решта мала виплачуватись поступово. Територіальні втрати були дещо меншими, ніж за Гінським договором, але все одно Іоанн мав віддати велику частину південно-західної Франції, майже четвертину всієї її території, а також на півночі – місто Кале з прилеглими землями, графство Понтъє, місто Монтрей і деякі норманські землі. Здійснення договору мало забезпечуватись численними заручниками [19, с. 197–198]. Генеральні Штати Франції відкинули договір у 1358 р., а значні негаразди, в тому числі соціальні потрясіння, зробили неможливою виплату першої частини викупу. Едвард III відмовився йти на поступки і також відкинув договір наприкінці 1538 р.

Тоді Іоанн II та Едвард III погодили так званий Другий Лондонський договір, укладений 24 березня 1359 р., який передбачав значно більші територіальні поступки для Франції: Едварду III мали, окрім південно-західних земель, відійти Турень, Анжу і Мен, Нормандія,

графство Понтъє, Кале з прилеглими територіями, графства Гін і Булонське, а також всі належні цим землям острови, які і всі острови на морі, що до початку війни належали королю Англії або його попередникам, – загалом близько половини території Франції, що за змістом означало поновлення так званої Анжуйської імперії першого Плантагенета, Генріха II (роки життя 1133 – 1189), який мав величезні володіння: окрім короля Англії він був, зокрема, також графом Анжуйським, Менським і Туреньським, герцогом Нормандським і Аквітанським. Герцогство Бретонське переходило у васальну залежність до короля Англії, і визначалась процедура мирного вирішення спору про владу в цьому герцогстві. Договір встановлював добру згоду і вічний мир між двома королями і королівствами, але за умови додержання всіх його положень: недодержання мало призвести до повного анулювання договору. Висловлювався погляд, що Едвард навмисно сформулював такі неможливі умови, щоб мати можливість нового вторгнення до Франції [19, с.199]. Всі зазначені землі мали перейти королю Англії у повну владу та з усіма укріпленнями – такими, як були під владою когось із предків Едварда, королів Англії, від часу коронації короля Ричарда (Ричарда I Англійського на прізвисько Левове Серце, тобто від 1189 р.), або такими, як належали королю Франції на час битви при Пуатьє, і французький король назавжди відмовлявся від прав на них. У випадку наявності земель, приналежних тим, що передаються, але територіально від них віддалених, король Франції мав у майбутньому сплатити за них компенсацію королю Англії, його спадкоємцям чи їх представникам. Попереднім утримувачам земель мала бути сумлінно виплачена компенсація королем Франції без участі короля Англії. За мешканцями земель, що передавались, зберігалися і мали підтверджуватись королем Англії всі права та привілеї, які не суперечили угоді двох королів; однак всі землі переходили у повну владу англійського короля, так, як вони були під владою королів Франції; всі мешканці цих земель звільнялись від будь-яких обов'язків перед королем Франції. Англійський король і його старший син за одержувані землі зрікались претензій на корону Франції для себе і своїх спадкоємців без будь-якої шкоди для земель, одержуваних за цим договором. Сума викупу за Іоанна II залишалась та сама, що й за попереднім Лондонським договором – 4 млн. еку – але терміни виплати тепер скорочувались: з цієї суми Іоанн мав виплатити в Лондоні 3 млн. еку або 500 тис. фунтів стерлінгів, з яких 100 тис. фунтів стерлінгів мали бути виплачені до найближчого 1 серпня. Договір забезпечувався так само наданням заручників – ним призначалося загалом 15 осіб, що належали до вищої французької знаті. Обидва королі мали як союзники виступити проти короля Карла Наваррського, якби він протидіяв їх досягнутій угоді. Для забезпечення здійснення угоди укладався союз на майбутнє між двома королями, їх підданими і королівствами. До виконання всіх умов угоди король Франції Іоанн II залишався полоненим короля Англії Едварда III та його спадкоємців і мав поводитись як "вірний полонений", тобто не озброюватись проти короля Англії. У випадку, коли щось із умов договору не могло бути додержане, Іоанн II мав повернутись знову у полон до Лондона. (Серед інших умов договору передбачалось, що всі піддані короля Англії, як англійські, так і інші, які б забажали навчатися у Паризькому університеті, мають здобути такі самі привілеї, які мали до початку війни) [4].

Невдоволені невдачею і другого Лондонського договору Едвард III у жовтні 1359 р. здійснив іще одне воєнне вторгнення у Францію, спрямоване на те, щоб

заохопити Реймс: вважається, що Едвард планував коронуватись там, у традиційному коронаційному місті, французьким королем. Цього разу вторгнення було невдалим, в тому числі тому, що у Франції вже була вироблена стратегія протидії англійському війську: уникнення битв, замкнення у фортецях, виснаження супротивника і позбавлення його будь-якої можливості підтримувати свої сили. Результатом цих подій став укладений 8 травня 1360 р. мирний договір, за яким територіальні поступки Англії були менші, ніж передбачалося другим Лондонським договором.

Цей мирний договір має назву договору в Бретані, за місцем свого погодження, або рідше договору Кале, за місцем свого затвердження. Едвард III мав одержати на південному заході Аквітанію, включаючи Пуату, Сентонж, Кверсі, Руєрг та Ажен, і території на півночі, включаючи Понтьє, Монтрей і Кале. Всі ці землі король Англії мав одержати для себе і своїх спадкоємців назавжди і так, як їх тримали король Франції та його син або його предки – тобто у повну владу без васальної залежності, що для Англії означало вичерпання причини конфлікту, а для Франції – розділ і втрату близька третини території. Сеньйори, які тримали землі на територіях, що переходили за договором, мали принести клятву на вірність королю Англії. Королю Англії переходили також острови, прилеглі до земель, які він одержував за договором, та ті, які король Англії вже зайняв на час укладення. Передбачалася процедура переходу населення земель, що передавалися за договором, під особисте верховенство короля Англії: король Франції і його старший син мали повідомити всім мешканцям земель, які переходили за договором, що вони мають тепер підкорятися королю Англії і звільнити їх від будь-яких обов'язків перед королем і короною Франції. Викуп за короля Іоанна II зменшувався до 3 млн. еку, або близька 500 тис. фунтів стерлінгів. З суми викупу 600 тис. еку мали бути сплачені до того, як Іоанн II буде відпущений на волю, а решта суми розподілялась на 6 щорічних частин; виплата мала гарантуватись наданням заручників, належних до вищої знаті Франції, включаючи двох з синів Іоанна II. По своєму залишенні Кале, де його мали відпустити на волю, король Франції мав надіслати до Кале також 4 заручників з Парижу і по 2 з 19 призначених у договорі інших міст. Едвард III відмовлявся від претензій на французьку корону і мав вивести свої війська з замків і фортець на тій французькій території, яка йому не переходила.

У договорі можливо виділити ряд положень, спрямованих на усунення ворожнечі сторін в майбутньому. Сюди належали, зокрема, положення щодо участі сторін у конфлікті між претендентами на владу в Бретані, щодо ставлення до підданих кожної її до додержання рішення, але королі не мали право вести війну між собою з цієї причини. (Врешті конфлікт між претендентами на владу в Бретані був вирішений у 1364 р. битвою, де один з претендентів загинув). За всіма землями зберігалися їх права і привілеї, які мали бути підтверджені двома королями і підтверджуватись у майбутньому, якщо з угоди не випливає протилежне. Жодна особа, яка за даним договором переходила у підданство до іншої сторони, не мала переслідуватись за свої минулі вчинки. Для церков і інших осіб, що втратили володіння

чи інакше постраждали внаслідок війни, передбачалося поновлення прав і володінь до стану, що передував її початку; також передбачалося прощення всіх вчинених під час війни провин. Піддани обох королівств, які забажали б навчатись в університетах як Франції, так і Англії, мали зберігати всі привілеї, які належали їм до війни. У випадку виникнення спротиву при передачі належних за договором земель королю Англії або повернення належних земель королю Франції, кожний з королів мав припинити цей спротив за свій рахунок. Між двома королями мали бути встановлені добрі відносини, дружба і союз, зберігаючи честь і совість кожного з королів. Король Франції і його старший син щодо Шотландії з одного боку і король Англії і його старший син щодо Фландрії з іншого боку зобов'язалися припинити той, що існував, союз і в майбутньому не укладати жодного нового союзу, у будь-який спосіб спрямованого проти іншого короля, його королівства або підданих.

Можна виділити також положення щодо забезпечення додержання договору і форм відповідальності за його порушення, які, однак, виключали поновлення ворожнечі між двома королями і їх спадкоємцями. Договір мав забезпечуватись клятвою обох королів та їх спадкоємців і дітей і ще 20 родичів і інших знатних осіб з кожного боку. Серед передбачуваних форм відповідальності можуть бути виділені церковні санкції – встановлювалось зобов'язання обох королів шукати затвердження договору Папою та передбачалося звернення до Папи за заходами церковного примусу проти порушників – та спільні примусові дії обох королів проти осіб, які б чинили спротив здійсненню договору. Обидва королі і їх спадкоємці відмовлялися від війни між собою, і якби король Франції і його спадкоємці з якоїсь причини не могли додержати якогось із положень договору, король Англії і його спадкоємці не мали поновлювати війну на цій підставі, але мали спільно з французькою стороною шукати засобів примусити повсталых до покінчості. Те саме стосувалося короля Франції у випадку, якби хтось із підданих короля Англії чинив спротив поверненню належних йому земель. Обидві сторони мали також надати одна одній всі можливі гарантії замирення і вічного миру, і всі попередні договори щодо мирного врегулювання їх спору ставали недійсними [5].

Умови щодо відмови Іоанна II від влади над територіями, що передавалися, і щодо відмови Едварда III від претензій на корону Іоанна II були включені в окремий документ, відомий під назвою "C'est Assavoir" ("так би мовити") – за словами, які його відкривали, що мав бути затверджений тільки при завершенні передачі територій або до листопада 1361 р. За зауваженням, наприклад, Дж. Сампшена, Едвард III використовував свої претензії на престол Франції як засіб торгу і не вірив, що французька сторона додержить інших умов після того, як він відмовиться від цього засобу тиску, тому поставив свою відмову від претензій у залежність від передачі території; французька сторона зі свого боку поставила відмову від своєї влади над територіями, які мали бути передані, в залежність від його відмови від претензій на французьку корону, але погодилась до цього часу не здійснювати своєї влади над ними. Цим пояснюється поява окремого документа [18, с.44, 82–83].

Хоча договір в Бретані вважається таким, що завершив перший етап війни, його ніколи не було повністю додержано. Кожна зі сторін виявилась нездатною здійснити умови щодо передачі території у зазначені терміни; так само не могли бути вчасно припинені вчинювані підданими короля Англії на території Франції збройні дії. Відпущений за умовами договору король Іоанн II на початку 1364 р. знову поїхав до Англії замість одного зі

своїх синів, що належав до числа заручників, але повернувся у Францію, а також сподіваючись досягти з Едвардом III нової згоди; в Англії французький король захворів і помер. Його старший син і наступник Карл V Мудрий, більш здібний політик за свого батька, був рішуче налаштований проти миру в Бретані і прагнув досягти його скасування. Йому сприяло те, що спадкоємець Едварда III, призначений правителем Аквітанії Едвард "Чорний принц", відомий як воїн і военний командир, виявився не настільки ж вдалим адміністратором. Оскарження запроваджених ним завищених податків до паризького парламенту, тобто вищого суду Франції, надало Карлу V привід для конфіскації Аквітанії, у відповідь на що Едвард III поновив вживання титулу короля Франції. (Самий розгляд скарги означав здійснення верховної влади Франції щодо начебто відданої нею території і, отже, поновлення васального зв'язку, а це розглядалося англійською стороною як відступ від умов миру). Внаслідок вдалих воєнних дій, Францією було повернуто майже всі території, що мали перейти Англії відповідно до миру в Бретані. Спроби Едварда III організувати військовий спротив не мали успіху. За ініціативи Папи Григорія XI та внаслідок виснаженості потрібних для продовження війни коштів в обох сторін у 1375 р. була влаштована мирна конференція в Брюгге, що призвела до укладення 27 червня 1375 р. чергового перемир'я, початково – терміном на один рік, але згодом продовженого до 1377 р. Едвард III не встиг розпочати нові переговори про мир: він помер 21 червня 1377 р. у віці 64 років, ослаблений і оточений внутрішньою кризою своєї держави. Він пережив на рік свого очікуваного спадкоємця "Чорного принца", і йому спадкував онук – десятирічний хлопчик Річард II. Воєнні дії були призупинені терміном на 3 роки наступним перемир'ям у 1389 р. Пізніше наполеглива політика Річарда, спрямована на досягнення остаточного миру з Францією (він навіть одружився, будучи вже дорослим молодим чоловіком, із маленькою дочкою короля Карла VI Ізабеллою), стала однією з причин роздратування його васалів проти нього, і в сукупності з іншими призвела до його повалення і загибелі.

Висновки. У розглянутій договірно-правовій практиці Едварда III при всій її різноманітності можна побачити принаймні одну виразну рису, характерну для права феодального суспільства: визнання значення і багатьох сторін використання васального зв'язку як у внутрішньодержавних, так і в міждержавних відносинах того часу. Можна помітити: важливість для англійського короля скасування васальної залежності королів Англії від королів Франції, але можливість заміни її рівноправним союзом як засобом забезпечення мирних договорів, можливість забезпечити новим союзникам обіцяні ним привілеї тільки в ролі їх нового сюзерена, втручання у справи васалів супротивника для забезпечення собі переваг у конфлікті з ним і, відповідно, необхідність врегулювання відповідного спору як складову проектів загального мирного врегулювання, врегулювання становища васалів, що тримали землі, які мали перейти до

іншого сюзерена в ході мирного врегулювання, запобігання порушенню договору з боку васалів тощо.

Розглянута договірно-правова практика є також історичним свідченням обмеженої ефективності правового регулювання: адже жоден з декількох пропонуємих мирних договорів не забезпечив міцного миру. Разом з тим вона має на увазі створити засади відносин між сторонами, які не були реалізовані, і показує, на яких саме умовах мир виявлявся нездійсненим, навіть незважаючи на те, що здійснення цих умов мало на увазі виключити причини його порушення.

Список використаних джерел

1. Декларация Эдуарда III о том, что королевство Английское не будет подчинено королевству Французскому (23 марта 1340 г.) // Хроники и документы времен Столетней войны [Пер. и сост. М.В. Аникиев; под ред. Ю.П. Малинина] – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – С. 310.
2. Союзный договор Эдуарда III с городскими общинами Фландрии (23 марта 1340 г.) // Хроники и документы времен Столетней войны [Пер. и сост. М.В. Аникиев; под ред. Ю.П. Малинина] – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – С. 298–310.
3. Эсплешенский договор о годичном перемирии, заключенный между Францией и Англией (25 сентября 1340 г.) // Хроники и документы времен Столетней войны [Пер. и сост. М.В. Аникиев; под ред. Ю.П. Малинина] – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – С. 325–327.
4. Traité conclu a Londres entre Jean II et Édouard III le 23 Mars 1359. / Les grands traités de la Guerre de Cent Ans / [ed. E. Cosneau] – Paris: Alphonse Picard, éditeur, 1889. – P. 3 – 32.
5. Traité conclu a Brétigny le 8 May 1360. Ratifié a Calais par Jean II et Édouard III le 24 Octobre 1360 / Les grands traités de la Guerre de Cent Ans. / [ed. E. Cosneau] – Paris: Alphonse Picard, éditeur, 1889. – P. 39 – 68.
6. Басовская Н. И. Столетняя война: леопард против лилии / Наталия Басовская. – Москва: Астрель: АСТ, 2007. – 446 с.
7. Бёрн А. Битва при Креси. История Столетней войны с 1337 по 1360 год. / Альфред Бёрн. Пер. с англ. П. Тимофеева. Москва: Центрполиграф, 2004 – 323 с.
8. Перруа Э. Столетняя война / Эдуард Перруа. Пер. с франц. М. Ю. Некрасова. – Санкт-Петербург: Евразия, 2002. – 480 с.
9. Фавье Ж. Столетняя война / Жан Фавье. Пер. с франц. М. Ю. Некрасова. – Санкт-Петербург: Евразия, 2009. – 656 с.
10. Curry A. The Hundred Years' War 1337-1453 / Anne Curry. Oxford: Osprey Publishing, 2002. – 95 p.
11. Fritze R.H., Robison W.B. Historical Dictionary of Late Medieval England, 1272 – 1485 / [edited by Ronald H. Fritze and William B. Robison [and others]] – Westport, Connecticut and London: Greenwood Press, 2002 – 672 p.
12. Jones D. The Plantagenets: The Kings who made England / Dan Jones. London: Harper Press, 2012 – 681 p.
13. Mortimer I. The Perfect King: The Life of Edward III, Father of the English Nation / Ian Mortimer. New York: Random House, 2010 – 560 p.
14. Ormrod W.M. Edward III. / Mark Ormrod. New Haven and London: Yale University Press, 2012. – 720 p.
15. Prestwich M. Plantagenet England, 1225 – 1360 / Michael Prestwich. Oxford: Oxford University Press, 2005. – 663 p.
16. Riddle J.M., Black W. A History of the Middle Ages, 300–1500 / John M. Riddle with the assistance of Winston Black. Lanham: Rowman & Littlefield, 2016. – 558 p.
17. Rogers J. C. The Wars of Edward III: sources and interpretations. / [edited by Clifford J. Rogers [and others]] – Woodbridge: The Boydell Press, 1999 – 384 p.
18. Sumption J. Edward III: a heroic failure / John Sumption. – London: Penguin books, 20016 – 112 p.
19. Wagner J. A. Encyclopedia of the Hundred Years War / John A. Wagner. – Westport Connecticut and London: Greenwood Press, 2006. – 375 p.
20. Wilkinson B. The Later Middle Ages in England, 1216–1485 / Bertie Wilkinson. London and New York: Routledge, Taylor&Francis Group, 2013. – 434 p.

Надійшла до редколегії 20.05.16

V. Rzhvskaya, Candidate of Law Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ACTIVITIES OF EDWARD III, KING OF ENGLAND, IN THE SPHERE OF TREATIES DURING THE FIRST PERIOD (1337 – 1360) OF "THE HUNDRED YEARS' WAR"

An overview is given of the main undertakings of the parties as to the agreement on the alliance of Edward III with the cities of Flanders, the several truce agreements and a number of variants of the peace treaty between England and France, proposed in the years 1354–1360. Attention is given to the provisions of the so-called Second London peace treaty of 1359 and to those of the peace of Brétigny / Calais of 1360.

Key words: the Middle Ages, the Hundred Years' war, peace of Brétigny, international treaty, military alliance, history of international law, legal undertakings.

В. Ржевская, канд. юрид. наук, доц.
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЭДУАРДА III, КОРОЛЯ АНГЛИИ, В ХОДЕ ПЕРВОГО ЭТАПА "СТОЛЕТНЕЙ ВОЙНЫ" (1337 – 1360 ГГ.)

Рассмотрены основные обязательства сторон в соответствии с соглашением Эдуарда III с городами Фландрии, несколькими соглашениями о перемирии и рядом вариантов договора о мире между Англией и Францией, предлагаемых в 1354–1360 гг. Уделено внимание положениям так называемого Второго Лондонского мирного договора 1359 г. и мира в Бретиньи / Кале 1360 г.

Ключевые слова: Средние века, Столетняя война, мир в Бретиньи, международный договор, военный союз, история международного права, правовые обязательства.

УДК 341 + 124.1: 316.774

І. Забара, канд. юрид. наук, доц.
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК: ДО ПИТАННЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОВОГО ЯВИЩА (ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ)

Стаття присвячена розгляду ключових теоретичних аспектів з проблематики міжнародного правопорядку. Автор характеризує феномен міжнародного правопорядку виходячи з концептуальних поглядів представників сучасної української школи міжнародного права. Автор досліджує питання передумов становлення, сфери встановлення і дії, періодизації, структури, засад, принципів, цілей, функцій, властивостей та основи міжнародного правопорядку. Автор розглядає і узагальнює доктринальні міжнародно-правові погляди, що визначають і сприяють формуванню сучасного міжнародного правопорядку.

Ключові слова: міжнародний правопорядок, засади, принципи, цілі, функції, структура, періодизація.

Дослідження тематики міжнародного правопорядку, за майже шістдесятилітній період розвитку, пройшло кілька періодів, охопивши і відобразивши його найбільш суттєві аспекти. Разом з тим, увага до тематики не зменшується, про що свідчить не тільки інтерес з боку різних наукових шкіл міжнародного права, але й інших суспільних наук і практики.

Залишаючись одним із складних і спірних, але актуальних напрямків науки міжнародного права, міжнародний правопорядок – починаючи з шістдесятих років двадцятого сторіччя – досліджувався як із загальнотеоретичних позицій, так і – з другої половини сімдесятих років – з позицій окремих тематичних підходів. Погляди у науці міжнародного права віддзеркалили широкий спектр і рівень теоретичних розробок різних шкіл та їх окремих представників.

Разом з тим, в сучасних умовах актуальними постають і інші аспекти тематики міжнародного правопорядку. Зокрема, одним із таких виступає питання його власних якостей, що визначають і характеризують його з позицій окремого правового явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що коло проблемних питань, висвітлених у роботах М.О. Баймуратова, В.Г. Буткевича, О.В. Буткевич, В.А. Василенко, П. Веїла, М. Віраллі, В.Н. Денісова, А.С. Дмитрієва, М.Л. Ентіна, В.І. Євінтова, Б. Зимма, М.І. Лазарева, І.І. Лукашука, Є.О. Львової, А.П. Мовчана, Х. Мослера, Р.А. Мюллерсрна, В.В. Романової, Н.Є. Тюріної, Н.О. Ушакова, Е. Хирша, Б. Ченга, С.В. Черніченка, І.К. Шаова та багатьох інших є доволі широким. Серед розглянутих авторами питань є різні теоретичні підходи до якостей, якими характеризується міжнародний правопорядок.

Разом з тим відмітимо, що сучасний стан досліджень міжнародного правопорядку, що визначає і характеризує його з позицій як окремого правового явища, ще потребує узагальнення і наукового осмислення.

Метою статті є визначення і узагальнення ключових теоретичних аспектів міжнародного правопорядку, що характеризують його з позицій окремого правового явища.

Враховуючи на чисельність поглядів і стан розвитку тематики міжнародного правопорядку вважаємо за доцільне у цій роботі взяти за основу концептуальні по-

гляди представників сучасної української школи міжнародного права щодо наукового розуміння інституту міжнародного правопорядку. Отже, виходитимемо з тієї позиції, що "міжнародний правопорядок – це стан фактичної впорядкованості міжнародних відносин, який відображає реальне, практичне здійснення вимог міжнародної законності та міжнародного права" [1, с. 540], [2, с. 469]. Характеризуючи міжнародний правопорядок варто, на нашу думку, визначити його наступні принципові аспекти, які виокремлюються у теорії міжнародного права у якості ключових. Зокрема, йдеться про: (1) передумови становлення, (2) сферу встановлення і дії, (3) періодизацію, (4) структурну побудову, (5) засади і принципи, (6) цілі, (7) функції, (8) властивості і (9) основу міжнародного правопорядку. Тож, необхідно є їх стисла характеристика.

1. *Передумовами становлення міжнародного правопорядку*, на які наголошується у теоретичних дослідженнях, виступає декілька складових, що визначають існуючий стан і впливають на його подальше формування і розвиток.

Враховуючи, що погляди на це питання значною мірою співпадають то, узагальнюючи, в якості складових становлення сучасного міжнародного правопорядку зазначимо, визначені у доктрині міжнародного права, наступні передумови: *соціально-економічні* (В.Г. Буткевич, О.В. Задорожній), *соціально-політичні* (А.П. Мовчан, Н.Є. Тюріна, І.К. Шаов); *юридичні (спеціально-юридичні, правові)* (В.Г. Буткевич, О.В. Задорожній, А.П. Мовчан, Н.Є. Тюріна, І.К. Шаов).

Таке спільне доктринальне бачення передумов становлення міжнародного правопорядку може бути пояснено і обґрунтовуватись значною мірою однаковими поглядами на виникнення, становлення і розвиток міжнародного права. Разом з тим, варто врахувати, що у переважній більшості наукових робіт зміст зазначених передумов авторами не розкриваються.

2. *Сфера встановлення і дії міжнародного правопорядку*. У теорії міжнародного права досить тривалий час вважається, що сферою встановлення і дії міжнародного правопорядку виступає міжнародне співтовариство. Такий підхід став поширеним (В.Н. Денісов, В.І. Євінтова, А.П. Мовчан, Н.Є. Тюріна та ін.). Зверта-